

Oldenor Sø skulle redde grundvandet på Nordals

Den korte dæmning »Nydam«, der adskilte fjordarmen Oldenor fra Mjels Vig, blev med al sandsynlighed opført mellem 1652 og 1783. Takket være kartografen Johannes Mejer, som tegnede sit Als-kort med stor akkurate, ved vi, at der var frit løb ind i Oldenor i 1652, mens dæmningen var etableret på Videnskabernes Selskabs kort fra 1783.

Formålet med inddæmningen kan vi kun gisne om.

Noget større anlægsarbejde var der næppe tale om, da dæmningen ikke er meget mere end 50 meter lang, men den har betydet en stor lettelse for datidens samfærdsel. Indtil stormfloden i 1691 menes der at have været en vej-dæmning over Gabet ude ved Steg, men da den blev skyllet bort, opstod der behov for en ny genvej ned til færgestedet ved Hardeshøj, så trafikken nord-syd ikke skulle hele omvejen øst om Oldenor.

En anden mulighed er, at inddæmningen skulle tjene samme formål som de to dæmninger, der omkring år 1600 afsnørede den anden fjordarm fra Mjels Vig, der blev til Bundsø og Mjels Sø. Man mener, at disse to ferskvandssøer blev opstemmet for at skabe fiskedamme, der kunne levere frisk fisk til hertugens hof på Nordborg Slot. Samtidig har de bidraget til at bringe vandstanden under kontrol, så de lavtliggende jorder ned til søerne har kunnet undgå oversvømmelser.

Denne tolkning for Oldenor som fiskesø støttes af en indberetning fra 1732 til amtmand H. Scheel, hvori der bl.a. stod om faunaen af udprægede ferskvandsfisk: »Der er en mængde af de skønneste gedder, aborrer, brasen og ål, som blev leveret til det hertugelige slotskøkken«. I samme beretning bemærkes det, at ålekisten ved Nydam-dæmningen er ganske ny, hvilket bidrager til at indsnævre usikkerheden omkring årstallet for inddæmningen.

Disse fragmenter af historiske kil-

Oldenor Sø

39 hektar stor, lavvandet sø, to kilometer syd for Nordborg på Als. Afspærret fra Mjels Vig med dæmning i 1700-tallet. Afvandet fra 1865 til græsning og høslet, men med ringe resultat. Kultiveret til agerbrug med korn efter Anden Verdenskrig, men atter opgivet i 1980'erne. Genskabt som sø i 1993. Pris: fire mio. kr. (5,6 mio. kr. i 2009-værdi). Ejers af Skov- og Naturstyrelsen. Kortene er fra 1783, 1922, 1993 og ortografiet er fra 2008.

Sønderborg kommune.

Koordinater: 6099581, 546212.

Dette fine, håndkolorerede foto er fra før 1933, da pumpemøllen ved Oldenor blev revet ned. Pumpepasseren og hans familie beboede det lille bindingsværkshus. Foto: Holm Lokalhistoriske Arkiv.

der giver os gode grunde til at antage, at Oldenor er blevet inddæmmet mellem 1691 og 1732, med hældning til det sidste årstal.

Meget nærmere kommer vi det næppe.

Afvandingsfeber på Als

Oprindeligt var det som nævnt ikke formålet med inddæmningen at omdanne noret til kornmarker, men det blev det hundrede år senere.

Da tolv lodsejere i 1865 gik sammen om at oprette et pumpelag og bygge en pumpemølle, var landbruget inde i en stabil opgangstid med gode priser på korn og flæsk. Nu var alle klar til at udvide produktionen med mere jord. Som en løbeild havde afvandingsdillen bredt sig siden 1840'erne i takt med bedre teknologi, større rigelighed af penge og en ubændig tro på fremskridtet. Også på Als var man i gang med større pumpeprojekter, bl.a. ved Mjels Sø og Bund Sø, Ketting Nor og Kær Vig, og man fortsatte

ufortrødent efter 1864-nederlaget til tyskerne.

Den folkelige Dalgas-myte er forlængst tilbagevist som usand propaganda. Påstanden om tabet af hertugdømmerne som ophav til Hedeselskabet og en national landvindingsindsats under mottoet »hvad udad tabes, skal indad vindes« har aldrig eksisteret i datiden. Ved Oldenor ville slagordet slet ingen mening have haft. Als var jo blevet tysk i 1864.

Efter at vindmøllen var blevet nedrevet i 1933, lå dette lille bindingsværkshus tilbage ved dæmningen over Oldenor. Her boede flere generationer af pumpepassere og slusemestre med deres familier. I dag er huset også revet ned. Foto: Holm Lokalhistoriske Arkiv.

Førøvrigt blev de kendte linjer først digtet i 1872 af en københavnsk forfatter og journalist.

Hollændermøllen, der blev opstillet i 1865, var ikke effektiv nok til at lænse vandet ud fra de 28 hektar, som bønderne – med håndkraft – havde gravet en afvandingskanal ind igennem. Vandet blev ledt frem til møllens pumpe, som med en diameter på en meter godt kunne tage ved, men der var for lidt vind til effektiv afvanding. Ofte stod møllen stille, så få år senere blev et damplokomobil installeret, og snart kunne den tørlagte søbund anvendes til græsning med kreaturer.

Udvinding af hønsefoder

Efter 1923 afløstes dampmaskinen af en glødehovedmotor på petroleum. Den fungerede helt frem til efter 1940, hvor en eldreven pumpe erstattede den. Efter 1933 blev den gamle hollændermølle revet ned.

Ejerskabet med de tolv lodsejere ændrede sig i takt med, at afvandingen blev ringere. Siv og tagrør trængte frem på de stadig mere fugtige arealer, så værdien af græsningen blev efterhånden minimal. Snart var det under en tredjedel af den tørlagte søbund, der kunne yde en smule græs, så bønderne var parat til at sælge ud.

I 1935 købte rutebilejer M. G. Hermansen i Sønderborg hele arealet for at anvende det til at gå på jagt.

Hermansen prøvede dog også at få lidt penge ud af ejendommen. I december 1939 indgik han en aftale med Jacob Jacobsen fra Haderslev,

Forpagter Peter Diederichsen (1899-1974) forsøgte i flere omgange at effektivisere landbruget på den tørlagte søbund, men det lykkedes aldrig helt. Foto: Holm Lokalhistoriske Arkiv.

der overtog »skallegravningen« i hele Oldenor Sø, som den blev kaldt i kontrakten. Millioner af hjertemuslingeskaller fra årtusinders tilstand som fjord lå ophobede i bunden især i den vestlige ende af søen, og disse aflejringer kunne nu udvindes og sælges som kalktilskud til høns.

Prisen for eneretten var 200 kr. om året (4727,- kr. i 2009-værdi), men dertil kom en afgift på 20 øre pr. sæk a 50 kilo for de første 5000 sække om året. Dernæst 15 øre pr. sæk for de næste 5000 sække og skulle produktionen et enkelt år overstige 10.000 sække, ville de alle kunne afregnes for 15 øre pr. sæk.

Allerede året efter, i oktober 1940, solgte Hermansen dog Oldenor. Køberen var forpagter Peter Diederichsen. Salgsprisen var angiveligt 11.000 kr. (260.000 kr. i 2009-værdi).

Den store drænplan

Forpagter Diederichsen blev den, der intensiverede landbrugsdriften i den gamle fjord.

Først installerede han en eldreven pumpe, så afvandingen kunne blive effektiv. Dernæst gik han i gang med at renovere hele det gamle afvandings-system.

I 1948 fik han Hedeselskabet til at

udarbejde en komplet drænplan for hele søen. I projektet var der denne beskrivelse af den udtørrede sø:

»Søens terræn ligger i højde fra ca. 1,0 til 1,5 meter under havets overflade. Jorden er humus, der langs søens grænser er af ringe dybde og med sandunderlag. I søens midte er humuslaget flere steder over 1,0 meter og her findes sandblandet klæg til underlag.

Ved søens vestlige ende ud mod Mjels Vig er der opført en pumpestation, og der er opgravet en afvandingskanal, der på de nederste ca. 500 løbende meter er lagt langs søens sydlige grænse, mens den på den øvrige strækning er gravet omtrent midt gennem søens areal i retningen vest-øst.

Der er herved opnået sådanne afvandingsforhold, at den vestlige, højereliggende del af søen (ca. 8,0 ha) er blevet drænet, opdyrket og udlagt til græs. Ejeren ønsker nu afvandingen videreført således, at den resterende del af søens areal kan blive opdyrket«.

Projektet, der gik ud på at ud-dybe den centrale afvandingskanal og nedlægge enkelte supplerende drænledninger i søens vestligste del, blev gennemført samme år. Prisen var 14.000 kr. (256.000 kr. i 2009-værdi). Sandsynligvis har forpagter Diederichsen modtaget 50 pct. i tilskud efter grundforbedringsloven, som det var sædvane, når Hedeselskabet projekterede, men dette oplyses dog ikke i kilderne.

Arealerne vedblev imidlertid med at være våde. Udsivning af vand fra de omliggende bakker samt tilstrømning fra arealerne rundt om søen gjorde det nødvendigt med en større indsats, hvis søbunden virkelig skulle kunne dyrkes.

Pumpehuset, der formentlig var opført i 1948, er i dag revet ned og fjernet. Foto: Holm Lokalhistoriske Arkiv.

I april 1954 blev der derfor indsendt et »andragende« om støtte efter landvindingsloven, der kunne dække helt op til 66 pct. af udgifterne. Man ønskede at forbedre afvandingsforholdene på ca. 38 hektar i og omkring Oldenor. Statens Landvindingsudvalg oprettede en sag med journalnummer 1562, men mere skete der tilsyneladende ikke.

Tolv år senere, i januar 1966, bebudede forpagter Diederichsen og de øvrige lodsejere en ændret udgave af det gamle projektforslag. Der skulle lægges en ringkanal uden om hele søen, så nedsivende og tilstrømmende vand kunne opfanges og ledes bort, og det projekt ville man gerne have statsstøtte til.

Men det blev ved snakken.

Loven om tilskud til landvinding blev ændret i sommeren 1966, så tilskudssatsen faldt fra 66 pct. til 25 pct., og dermed forduftede interessen for nye projekter. Oldenor-lodsejerne gjorde sig aldrig den ulempe at indsende et nyt projekt.

I maj 1967 skrev Statens Landvindingsudvalg til gårdejer Diederichsen i Nordborg, at man betragtede sagen som henlagt.

Skulle redde grundvandet

Jordbundens sætninger i den udtørrede sø fortsatte med at skabe stadig større problemer. Drænrørene kom snart til syne i overfladen, hvor de blev ødelagt under markarbejdet og ophørte med at være effektive.

Markerne blev atter fugtige, og i

Nordals er gennemskåret af store tunneldale, som smeltevandet udgravede under sidste istid for 12.000 år siden. Da isen trak sig tilbage, lå Oldenør og Mjels-Bundsø tilbage som søer i bunden af de dybe dale. I stenalderen for ca. 6000 år siden steg havet på grund af de smeltende ismasser, så tunneldalene forvandlede til fjorde. På Als fortæller en myte, at dronning Margrethe I sejlede gennem Oldenør Fjord og helt op til Nordborg Slot i 1412.

Man må hverken ride rundt om Oldenør Sø eller fiske i den. Hvorfor kan være svært at forstå, da begge aktiviteter uden større ulemper for nogen ville være mulige at udfolde. Fiskeriet er overladt eksklusivt til de mange skarver.

1980'erne måtte dyrkningen af korn opgives. Tilbage lå jord med ringe landbrugsmæssig værdi, en slidt vandpumpe, der årligt lænsede 1,5 mio. kubikmeter ferskvand ud i havet, og et hastigt voksende lokalsamfund i Nordborg med den ekspansive Danfoss-virksomhed i centrum.

Et lokalsamfund, der havde problemer med sit grundvand.

Husholdninger og industri (primært Danfoss) brugte så store mængder ferskvand, at der var risiko for indtrængning af saltvand i de slunkne reservoirer af drikkevand under hele Nordals. Hvis det første skete, ville man stå med et dyrt problem.

Nordborg kommune, Sønderjyllands amt og Skov- og Naturstyrelsen gik derfor i samarbejde om et projekt for området. En større sø ville bidrage positivt til at fylde grundvandsmagasinerne op, så saltvandet kunne holdes ude.

Den nye naturforvaltningslov fra 1989 kom som sendt fra himlen, fordi

den rummede de nødvendige økonomiske midler, når bare man kaldte projektet for naturgenopretning. Her var penge til forundersøgelser, arealkøb, anlægsarbejder, informationstavler og naturovervågning, så vedtagelsen af Oldenør-projektet gik glat igennem hos både lodsejere, kommune og amt.

I løbet af 1993 blev der fældet træer, ryddet buske, bygget stemmeværk, nedrevet et gammelt hus og anlagt stier og en P-plads, så alt var klart, da pumpen blev slukket for sidste gang i september 1993. Den officielle indvielse fandt sted 14. oktober, hvor miljøminister Svend Auken (S), amtsborgmester Kresten Philipsen (V) og Nordborgs borgmester Jens Møller Andersen stod for begivenheden.

Atter både fugl og fisk

Allerede sidst på vinteren havde den nye sø nået den planlagte størrelse på ca. 35 hektar i areal og 1,5 kilometer i

længden og en halv kilometer i bredden.

Og fuglene fulgte straks trop. Den første sommer bød på ynglende lappedykkere, et svanepar, grågæs, gravænder, blichøns og hele tre par troldænder. Skarven indvandrede i 1996 med de første 10 par, men det var myndighederne ikke meget for. Der blev lagt en strategi i samarbejde med fiskere og ornitologer om at nedtage nye reder, så bestanden af de sorte fiskeædere kunne holdes på beskedne 10 par.

Det var nu ikke så nemt, og i dag er antallet vokset til 263 par (2009). Dog er der tale om en nedgang fra 340 par i 2006. Også en række andre arter er gået noget tilbage siden den eksplosive start i 1994, men der er stadig

mange fugle, ikke mindst trækfugle, i den genskabte sø. For eksempel kommer fiskeørnen på besøg hvert efterår.

Fiskebestanden er også blevet fulgt. I de første år dominerede hundestejler og især rudskaller. I 1995 blev der foretaget udsætninger af voksne aborrer og i 1996-98 er der udsat yngel af gedder. Formålet med udsætningerne har været at skaffe renere vand, fordi rovfiskene reducerer bestanden af skaller. Det betyder, at mængden af dyreplankton øges, når der ikke er så mange skaller til at æde disse smådyr. Da dyreplankton æder store mængder af planteplankton (»alger«), som er årsag til uklart vand, bliver vandet gradvis klarere. Om forsøget har været en succes, vides ikke, da dyrelivet ikke

længere følges i den nye sø.

KILDER

Bregnballe, T. & Eskildsen, J. 2009. Danmarks ynglebestand af skarver i 2009. Nyhedsbrev fra Afdeling for Vildtbiologi og Biodiversitet, DMU, Aarhus Universitet.

Diederichsen, Johannes: Spadseretur til Oldenor og Mjels. Manuskript, 6 sider. Holm Lokalhistoriske Arkiv, 2010. Kopi i forfatterens arkiv.

Fahlberg, Gert: Oldenor – en fjordarm, sø, eng, mark og sø. I: Tofft, Jesper (red.): Sønderjyllands nye søer – livet ved genskabte vådområder. Forlaget Fulica. Aabenraa 1999.

Forfatterens besøg på lokaliteten, 14. april 2005.

Hellesøe, Laurits: Oldenor Sø. 3 sider. Indleveret til Holm Lokalhistoriske Arkiv, 14. januar 1993. Kopi i forfatterens arkiv.

Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 1562. Rigsarkivet.

Skarven er alene om fiskeretten i Oldenor Sø, hvor den ikke går af vejen for at snuppe en gedde eller to. De første skarver landede i den »druknede skov« i 1996, og de var nærmest inviteret, fordi der blev efterladt høje træer ude i den oversvømmede sø. Antallet steg hurtigt og kulminerede med 340 par i 2006, men takket være myndighedernes bekæmpelsesplan er antallet nu faldet til 263 par (2009). Foto: Christine Raaschou Nielsen, 27. sept. 2009.

Fuglelivet i dag

Med tilladelse fra Dansk Ornitologisk Forening bringes her et uddrag af DOF-basen, der rummer et meget stort antal fugleobservationer fra alle betydningsfulde fuglelokaliteter i landet. Ønskes der en detaljeret og aktuel status for fuglelivet i Oldenør, så brug dette link: www.dofbasen.dk

Herunder ses en oversigt over de 159 fuglearter (og racer), som er registreret fra **Oldenør**, pr. 16. marts 2010. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Lille Lappedykker	(91/489)	Sort Glente	(1/1)	Sølvmåge	(124/2104)	Tornsanger	(17/47)
Toppet Lappedykker	(236/2450)	Rød Glente	(2/2)	Svartbag	(23/30)	Havesanger	(13/17)
Gråstrubet Lappedykker	(35/237)	Havørn	(54/70)	Fjordterne	(7/16)	Munk	(26/71)
Nordisk Lappedykker	(1/2)	Rørhøg	(24/28)	Havterne	(1/1)	Skovsanger	(1/1)
Sorthalset Lappedykker	(3/6)	Blå Kærhøg	(4/4)	Sortterne	(2/4)	Gransanger	(50/170)
Skarv	(311/30281)	Hedehøg	(1/1)	Klippedue/Tamdue	(1/2)	Løvsanger	(21/49)
Skarv, Mellemskarv	(1/30)	Duehøg	(8/8)	Huldue	(1/1)	Fuglekonge	(23/57)
Sølvhejre	(24/41)	Spurvehøg	(46/51)	Ringdue	(116/5432)	Rødtoppet Fuglekonge	(2/2)
Fiskehejre	(251/3063)	Musvåge	(177/403)	Gøg	(19/29)	Grå Fluesnapper	(3/4)
Knopsvane	(287/7167)	Fjeldvåge	(2/2)	Natugle	(1/1)	Halemejse	(50/298)
Pibesvane	(2/54)	Fiskeørn	(28/49)	Mosehornugle	(1/1)	Halemejse, Sydlig	(2/7)
Sangsvane	(25/284)	Tårnfalk	(55/74)	Mursejler	(23/727)	Sumpmejse	(7/9)
Kortnæbbet Gås	(2/2)	Dværgfalk	(2/2)	Isfugl	(73/89)	Blåmejse	(113/399)
Blisgås	(31/138)	Lærkefalk	(2/2)	Stor Flagspætte	(24/32)	Musvit	(130/462)
Grågås	(337/81427)	Vandrefalk	(15/15)	Sanglærke	(58/338)	Træløber	(2/2)
Indisk Gås	(20/20)	Fasan	(85/168)	Digesvale	(16/256)	Korttået Træløber	(11/12)
Canadagås	(4/6)	Vandrikse	(14/18)	Landsvale	(60/2048)	Pungmejse	(1/1)
Bramgås	(14/49)	Grønbenet Rørhøne	(50/155)	Bysvale	(32/736)	Rødrygget Tornskade	(1/1)
Knortegås, Mørkbuget	(2/2)	Blishøne	(266/53677)	Skovpiber	(2/2)	Skovskade	(22/36)
Nilgås	(1/2)	Strandskade	(14/21)	Engpiber	(21/46)	Husskade	(25/49)
Gravand	(81/315)	Klyde	(1/2)	Gul Vipstjert	(3/29)	Allike	(25/488)
Pibeand	(204/17012)	Lille Præstekrave	(2/3)	Hvid Vipstjert	(43/86)	Råge	(7/17)
Knarand	(97/690)	Hjejle	(6/28)	Silkehale	(1/20)	Sortkrage	(119/658)
Krikand	(133/2070)	Strandhjejle	(1/3)	Gærdesmutte	(106/278)	Gråkrage	(138/2013)
Gråand	(255/9778)	Vibe	(51/1239)	Jernspurv	(28/69)	Ravn	(46/80)
Spidsand	(16/41)	Dværgryle	(1/5)	Rødhals	(76/161)	Stær	(36/3170)
Atlingand	(6/11)	Almindelig Ryle	(1/1)	Nattergal	(10/12)	Gråspurv	(10/21)
Skeand	(123/1273)	Brushane	(1/5)	Rødstjert	(1/1)	Skovspurv	(12/76)
Taffeland	(264/18753)	Dobbeltbekkasin	(20/111)	Bynkefugl	(1/1)	Bogfinke	(120/531)
Troldand	(321/83695)	Skovsneppe	(2/2)	Stenpikker	(2/2)	Kvækerfinke	(7/32)
Bjergand	(37/558)	Storspove	(3/3)	Ringdrossel	(2/2)	Grønirisk	(73/259)
Ederfugl	(1/40)	Sortklire	(2/2)	Solsort	(125/650)	Stillits	(45/235)
Hvinand	(222/3181)	Rødben	(10/19)	Sjagger	(76/7148)	Grønsisken	(24/442)
Lille Skallesluger	(86/718)	Hvidklire	(17/23)	Sangdrossel	(29/79)	Tornirisk	(22/295)
Toppet Skallesluger	(4/7)	Svaleklire	(20/35)	Vindrossel	(62/1801)	Stor Gråsisken	(2/4)
Stor Skallesluger	(141/2871)	Tinksmed	(3/5)	Misteldrossel	(1/1)	Dompap	(43/89)
Amerikansk Skarveand	(34/34)	Mudderklire	(31/66)	Sivsanger	(1/1)	Kernebider	(1/2)
Hvepsevåge	(3/3)	Dværgmåge	(6/14)	Kærsanger	(15/26)	Gulspurv	(137/845)
		Hættemåge	(140/32662)	Rørsanger	(17/51)	Rørspurv	(25/55)
		Stormmåge	(71/2813)	Gulbug	(16/28)		
		Sildemåge	(1/1)	Gærdesanger	(17/29)		

Herunder ses en oversigt over de 11 andre dyr og insekter, som er registreret fra **Oldenor**, pr. 16. marts 2010. I parentes ses antallet af observationer og individer i alt.

Stor Kålsommerfugl	(2/12)	Nældesommerfugl	(1/1)	Vildkanin	(1/1)	Mink	(2/2)
Lille Kålsommerfugl	(1/2)	Sydflagermus	(1/2)	Brun Rotte	(1/1)	Rådyr	(16/36)
Admiral	(2/2)	Hare	(2/3)	Ræv	(3/4)		